

УДК 338.486

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

Іванов А.М., к.е.н., в.о. доцента кафедри готельно-туристичних та харчових технологій Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ ВМУРоЛ «Україна».

Анотація. В статті розглянуті особливості оцінки соціально-економічної ефективності розвитку територіально-рекреаційних комплексів. Визначені основні економічні складові оцінки та чинники, за рахунок яких вони формуються. Запропоновано ефективність розвитку ТРК розглядати в трьох аспектах: на рівні суспільства, галузі та рекреаційного об'єкта.

Ключові слова: ефективність, соціально-економічна ефективність, територіально-рекреаційний комплекс (ТРК), рекреація, комплексоутворюючий ефект.

Annotation. The article deals with special features of socio-economic efficiency estimation of territorial recreational complexes development. The author determines the main economic components of socio-economic estimation and factors for their formation. The effectiveness of TRC is proposed to consider in three aspects: at the levels of a society, of a branch of the economy and of recreational object.

Key words: efficiency, socio-economic effectiveness, a territorial recreational complex (TRC), recreation, complex forming effect.

Актуальність проблеми. Обґрунтування напрямів динамічного розвитку регіональних еколого-економічних систем, їх орієнтація на саморозвиток у єдиному економічному просторі країни стимулюють наукове опрацювання проблем удосконалення щодо оцінювання соціально-економічної ефективності розвитку територіально-рекреаційних комплексів, багато в чому залежних від мінливих ринкових, у тому числі кон'юнктурних, умов.

Успіх реалізації зазначених орієнтирів у вирішальній мірі залежить від вірно обраної та врахованої оцінки соціально-економічної ефективності їх розвитку, можливостей об'єктивно оцінювати очікувані результати на рівні територіальних утворень. У зв'язку з цим, поглиблення теоретичних основ і розроблення конкретних практичних рекомендацій з визначення оцінки соціально-економічної ефективності розвитку ТРК, забезпечення стабільності функціонування ТРК за рахунок вірно обраного варіанту оцінювання є актуальним в наукових дослідженнях.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідженню сталого розвитку ТРК та удосконаленню оцінювання соціального та економічного ефекту від його використання присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед цих робіт особливо слід виділити наукові праці, в яких тією чи іншою мірою розглянуті питання оцінювання соціально-економічного чи суто економічного ефекту від використання ТРК [1-5].

Однак слід зазначити, що в науковій літературі не отримали достатнього висвітлення проблеми систематичного підходу до оцінювання соціально-економічної ефективності розвитку ТРК. Недостатньо вивчена роль фінансових механізмів розвитку, а також економічної ефективності управління землями даних комплексів. Серед них немає жодної повноцінної наукової праці, в якій фахово з точки зору ринкової економіки була б досліджена методика та методологія оцінювання соціально-економічної ефективності функціонування ТРК.

Мета роботи. Метою даної статті є висвітлення особливостей та підходів до системного оцінювання соціально-економічної ефективності розвитку ТРК.

Виклад основного матеріалу. Економічна ефективність рекреації є складовим елементом загальної ефективності суспільної праці і виражається певними критеріями та показниками. Економічна ефективність розвитку територіальних рекреаційних комплексів (ТРК) означає отримання вигаду (економічного ефекту) від: організації рекреації в масштабах держави,

рекреаційного обслуговування населення регіону та виробничо-обслуговуючого процесу ТРК.

Проблеми ефективності розвитку ТРК вважаємо за доцільне розглядати за допомогою системного підходу, який припускає встановлення різних критеріїв і показників для різних рівнів управління і певну ієрархію цілей і відповідно до їх критеріїв ефективності. Проблему визначення господарського критерію ефективності розвитку ТРК треба розглядати в трьох аспектах: на рівні суспільства (господарства в цілому), галузі, окремого рекреаційного об'єкта.

Економічна ефективність розвитку ТРК припускає, що становлення рекреації повинне відбуватися паралельно з іншими галузями господарського комплексу. Гроші, витрачені рекреантами в місці перебування, створюють дохід, який приводить в дію ланцюгову реакцію: витрати - прибутки - витрати - прибутки і т. д. Цей процес означає опосередкований вплив рекреації на економіку регіону. ТРК генерує вторинний попит на товари і послуги. Опосередкований внесок рекреації в економіку регіону проявляється в ефекті повторення витрат рекреантів на купівлю послуг і товарів у певний час і в певному місці. Цей ефект називають «ефектом мультиплікації» або «мультиплікатором».

$$M = \frac{\Delta \text{ЧНП}}{\Delta I} \quad (1)$$

де λ - мультиплікатор; - $\Delta \text{ЧНП}$ - зміна чистого національного регіонального продукту; - ΔI - початкова зміна в інвестиціях, грн.

Звідси слідує:

$$\Delta \text{ЧНП} = M \times \Delta I \quad (2)$$

Гроші рекреантів починають працювати на економіку регіону, коли ТРК купує регіональні товари і використовує послуги. Частина грошей, отриманих від рекреантів, йде на сплату податків, створення фонду накопичення, купівлю імпортованих товарів і товарів, вироблених в інших регіонах, тобто є витком грошей з цього циклу.

Соціально-економічний ефект від розвитку рекреації в регіоні проявиться у створенні додаткових робочих місць та підвищенні зайнятості населення.

Розвиток рекреаційної галузі в регіоні і підвищення якості рекреаційного обслуговування є додатковим джерелом формування прибуткової частини бюджету КБР, який на сучасному етапі більше як на 70 % є дотаційним.

Економічний ефект від функціонування рекреаційного господарства визначається економічним ефектом, забезпеченим у результаті оздоровлення населення в установах курортного лікування, відпочинку і туризму. Цей ефект розраховується як різниця між річною величиною передбаченого збитку і розміром експлуатаційних витрат на оздоровлення рекреантів.

Соціальні наслідки впливу господарської діяльності людини на рекреаційні ресурси оцінюються показником зміни чисельності рекреантів, які можуть використовувати ресурси, піддані антропогенній дії. Оцінка економічних наслідків цього впливу здійснюється за допомогою обліку показників зміни народногосподарського ефекту від застосування рекреаційних ресурсів, обумовленого їх антропогенною зміною. У такий спосіб можна оцінювати соціально-економічні наслідки несприятливого впливу не лише господарської діяльності людини на рекреаційні ресурси, але і заходів щодо їх охорони і поліпшення.

Повертаючись до особливостей оцінки соціально-економічної ефективності розвитку ТРК, звертаємо особливу увагу на розробку методичних питань, пов'язаних з виявленням комплексуючого ефекту. Враховуючи складність даної проблеми, завдання практичної її реалізації можуть бути виконані лише частково. В той же час будь-яке дослідження, що стосується доцільності формування і функціонування ТРК, втрачає конструктивну спрямованість без розробки методики і оцінки комплексуючого ефекту. Мається на увазі не якісна, а кількісна її оцінка.

У результаті утворення ТРК досягається додатковий соціально-економічний ефект за рахунок групового розміщення туристських, курортних, оздоровчих об'єктів і підприємств суміжних галузей відповідно до їх

транспортного та економіко-географічного положення в рекреаційній зоні; стійкості міжгалузевих зв'язків; скорочення транспортних витрат; комплексного використання всіх видів ресурсів; раціонального поєднання територіально-галузевого і програмно-цільового планування і управління.

ТРК можна формувати і розвивати з урахуванням соціально-виробничої інфраструктури, що вже склалася. У цьому разі дослідження в межах наявної структури рекреаційного господарства мають бути спрямовані на виявлення особливостей використання локальних резервів матеріальних і трудових ресурсів, удосконалення техніко-економічних зв'язків між елементами структури, безпосередніх і раціональних залежностей з чинними об'єктами виробничої і невиробничої сфер. Практично йдеться не лише про територіальні, але й про міжгалузеві варіантні розробки, про вибір шляхів доцільнішого використання міжгалузевих резервів комплексуючого ефекту.

Інтегральний ефект передусім утворюється в результаті більш повного використання наявних потужностей відомчого підпорядкування (туристські бази, організації відпочинку і санаторно-курортного лікування), транспортної інфраструктури, формування особливих економіко-екологічних рекреаційних зон, комплексного освоєння рекреаційних ресурсів та ін. Велике значення мають розвиток і вдосконалення соціальної інфраструктури, охорона і відтворення природних ресурсів.

Визначення інтегрального ефекту ТРК, що формується, є складною задачею, що обумовлено, по-перше, невирішеністю багатьох методологічних і методичних питань; по-друге, труднощами порівняння результатів діяльності окремих елементів ТРК, які не дозволяють точно визначити або порівняти міру ефективності розвитку на різних напрямках функціонування рекреаційних комплексів; по-третє, відсутністю надійної інформаційної бази. Зміст і напрям початкової інформації значною мірою залежать від методики визначення ефективності створення (формування) рекреаційного комплексу на базі наявної соціально-виробничої інфраструктури.

Розробка методики визначення комплексоутворюючого ефекту повинна проводитися з урахуванням можливості залучення реальної вихідної інформації, оскільки багато необхідних показників не відбиваються в статистичній звітності. Іншими словами, ця можливість пов'язана з удосконаленням інформаційного забезпечення.

У загальному вигляді додатковий ефект у рамках ТРК, що формується, визначається як різниця між ефектами народногосподарським й інтегральним, що склалася до базового періоду господарської структури в рекреаційній зоні. Як критерій народногосподарської ефективності нами береться мінімум приведених витрат за складовими ТРК або регіональний дохід.

Для визначення ефективності функціонування ТРК використовуємо формулу:

$$E_{трк} = \sum_{i=1}^n E_i \quad (3)$$

де E_1 - ефект комбінування рекреаційних об'єктів і підприємств суміжних галузей; E_2 - ефект від створення міжгалузевої матеріально-технічної бази; E_3 - ефект раціонального використання рекреаційних ресурсів; E_4 - ефект використання єдиної інфраструктури; E_5 - ефект ешелонованого розміщення виробництв (у т. ч. виробництв послуг рекреаційної індустрії); E_6 - ефект комплексного використання природних ресурсів і т. д.

Значні труднощі виникають при визначенні економічного ефекту формування ТРК на основі освоєння природних ресурсів. Враховуючи міжгалузеві і внутрішньогалузеві проблеми освоєння природних ресурсів гірських територій, які часто призводять до деградації окремих видів ресурсів (біологічних, мінеральних) при визначенні критеріїв раціонального рекреаційного природокористування необхідно поєднувати соціально - економічні потреби суспільства з інтересами окремих галузей. Виходячи з цього критерієм ефективності порівнюваних варіантів міжгалузевого використання природних, у тому числі рекреаційних, ресурсів виступають або максимізація ефекту сукупного використання рекреаційних ресурсів, або мінімум сукупних

приведених витрат у різні види природокористування (сільськогосподарського, рекреаційного та ін.) у гірських територіях з урахуванням природоохоронних заходів щодо запобігання збитку в суміжних галузях у річній розмірності:

$$\sum_{i=1}^n [(E_{ni}(K_{ni} + K\delta i)) + C_i] \rightarrow \min \quad (4)$$

де K_{ni} - питомі капітальні вкладення в освоєння i -го природного ресурсу, грн/од. ресурсу; $K\delta i$ - додаткові питомі капітальні вкладення в запобігання збитку у суміжних галузях при освоєнні i -го ресурсу, грн/од. ресурсу; E_{ni} - нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень; C_i - експлуатаційні витрати на освоєння i -го ресурсу, грн/од. ресурсу.

Характерна особливість формування ТРК - наявність передумов для розвитку таких прогресивних форм організації виробництва рекреаційних послуг, як концентрація, спеціалізація, комбінування і кооперація. Так, нині в процесі комбінування переважного розвитку набули «вертикальні» міжгалузеві взаємозв'язки. Тому критерієм ефективності розміщення і розвитку ТРК є:

$$Z_{ip0} + Z_{ipz} \rightarrow \min \quad (5)$$

де Z_{ip0} - витрати на створення і функціонування i -го рекреаційного об'єкта; Z_{ipz} - витрати на створення і функціонування i -ої рекреаційної зони.

При такому підході альтернативні варіанти розраховуватимуться не лише для окремих об'єктів на досліджуваних територіях, відповідних вимогам для розміщення рекреаційних об'єктів, а в цілому з урахуванням створення ТРК, що підвищить обґрунтованість рішень, що ухвалюються.

Згідно з аналізом фактори їх витрат для окремих ТРК вирішальну роль у розміщенні відіграє споживчий чинник, чинник наявності унікальних ландшафтів, мінеральних, грязьових та інших джерел тощо. Далі визначається найбільш ефективний варіант розміщення ТРК. На цьому етапі важливого значення набувають рекреаційні і соціально-економічні умови територіальної «залежності» прогнозованих об'єктів.

Чинником підвищення економічної ефективності розвитку ТРК є створення ешелонованих рекреаційних зон. У першу чергу ешелонований

принцип розміщення відноситься до тих видів виробництв рекреаційних послуг, які відрізняються підвищеними витратами споживаних ресурсів (водник, енергетичних, трудових), а їх функціонування за екологічними умовами завдає збиток суміжним галузям (сільському господарству, водогосподарському комплексу, добувній, переробній промисловості і т. д.).

Ефект ешелонування рекреаційних зон є сумою ефектів за чинниками розміщення, у разі виконання:

$$\sum_{i=1}^s Z_i \rightarrow \min \quad (6)$$

де Z_1 - витрати на залучення трудових ресурсів; Z_2 - витрати на відтворення земельних ресурсів у результаті вилучення сільськогосподарських угідь; Z_3 - витрати на водопостачання; Z_4 - витрати на енерго- і теплопостачання і т. д.

Умовою підвищення економічної ефективності формування ешелонованих рекреаційних зон служить їх раціональна спеціалізація. Функціональна структура рекреаційних зон безпосередньо пов'язана з номенклатурою рекреаційного продукту, вироблюваного в ТРК.

Істотний чинник отримання економічного ефекту - вдосконалення економічних відносин між підприємствами ТРК по лінії поглиблення виробничо-технологічного комбінування і кооперації, створення загальнокомплексних обслуговуючих і допоміжних виробництв, об'єктів інфраструктури. Це забезпечується правильним добором і компонованням рекреаційних об'єктів з урахуванням чинника спільності технології пропонованих послуг. Ця особливість вирізняє формування внутрішньоконкомплексних взаємозв'язків у ТРК. В результаті в ТРК є додаткові можливості міжгалузевого комбінування виробництв на основі посилення горизонтальних міжгалузевих виробничо-технологічних взаємозв'язків.

До чинників підвищення економічної ефективності функціонування ТРК відноситься інтенсифікація використання рекреаційних об'єктів різної відомчої належності для обслуговування потоків рекреантів. Економічна ефект від

раціонального використання рекреаційних об'єктів можна уявити вигляді економії капітальних вкладень, необхідних для будівництва нових об'єктів:

$$E_{np} = V_{oo} \times K_{ni} \quad (7)$$

де, E_{np} - ефект від обслуговування потоку рекреантів; V_{oo} - обсяг обслуговуваних рекреантів (наприклад, людей на рік); K_{ni} - питомі капітальні вкладення, спрямовані на будівництво нових рекреаційних об'єктів.

При аналізі економічних відносин особливу увагу варто приділяти встановленню шляхів міжгалузевої концентрації обслуговуючих виробництв, що забезпечить значну економію капітальних і експлуатаційних витрат. Для цих цілей використовується формула:

$$E_{mk} = V_o \times K_{gp} \quad (8)$$

де, E_{mk} - ефект міжгалузевої концентрації обслуговуючих виробництв; V_o - витрати на створення обслуговуючих виробництв при відособленому розміщенні; K_{gp} - витрати на створення обслуговуючих виробництв при груповому розміщенні.

Обслуговуючі і допоміжні підприємства, що не потребують умов обов'язкової «прив'язки» до екосистеми необхідно виносити за межі ТРК, а в деяких випадках і за межі рекреаційної зони, що забезпечить додаткове вивільнення виробничих площ. У зв'язку з цим виробничі потужності і пункти їх розміщення повинні визначатися виходячи не лише з потреб цього ТРК, але і рекреаційного господарства регіону в цілому, а обслуговуючі виробництва повинні мати резерв збільшення, в першу чергу можливість створення додаткових рекреаційних об'єктів.

Результати економічного обґрунтування вдосконалення територіально-виробничої структури ТРК на прогнозований період варто передавати відповідною системою показників, що відбиває загальні тенденції розвитку комплексу в цілому, у т. ч. основних його елементів: курортів, санаторіїв, турбаз, таборів і т. д. Значення показників повинні визначати найбільш ефективні варіанти прогнозу на базі збалансованого розвитку основних, супутніх, допоміжних і обслуговуючих виробництв. Усе це сприятиме

підвищенню обґрунтованості передпланових наукових досліджень шляхом використання комплексного міжгалузевого підходу в процесі прогнозування і довгострокового планування господарської діяльності в рекреаційних регіонах.

Висновки. Таким чином, проблеми ефективності розвитку ТРК доцільно розглядати за допомогою системного підходу, який припускає встановлення різних критеріїв і показників для різних рівнів управління і певну ієрархію цілей і відповідно до їх критеріїв ефективності. Вважаємо, що проблему визначення господарського критерію ефективності розвитку ТРК розглядати в трьох аспектах: на рівні суспільства (господарства в цілому), галузі, окремого рекреаційного об'єкта.

Список використаних джерел.

1. Живицкий А.В. Концепция экономической оценки негативных экологических последствий реализации проектов развития рекреационных зон / А.В. Живицкий, В.Н. Кислый // Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции. – Сумы, 1993. – С. 73-75
2. Игнатенко А.Н. Рекреационные территориальные системы: научные основы развития и функционирования: Учебное пособие / А.Н. Игнатенко. – К.: Черновицкий государственный университет, 1999. – 87 с.
3. Калькова Н.Н. Подходы к оценке зависимости эффективности хозяйственной деятельности рекреационного предприятия от уровня системы управления маркетингом / Н.Н. Калькова // Экономика Крыма. – 2005. - №14. – С. 79-82.
4. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на основі Карпатського регіону) / Ф.Ф. Мазур. – Львів: Світ, 1991. – 18с .
5. Соловьева С.В. Оценка эффективности инвестиций в охраняемые территории / С.В. Соловьева // Сб. научн. трудов. – М.: Изд.МГУ, 2005. – С. 34-39.
6. Живицкий А.В. Социально-экономическая эффективность использования и охраны рекреационных ресурсов УССР / А.В. Живицкий, В.Н. Медяная // Актуальные проблемы охраны природной среды: Тез. докл. – Запорожье, 1987. – С. 138.